

SÁPI NÓRA:

EXEMPLUMOK TEMESVÁRI PELBÁRT *ROSARIUM*ÁNAK MÁSODIK KÖNYVÉBEN

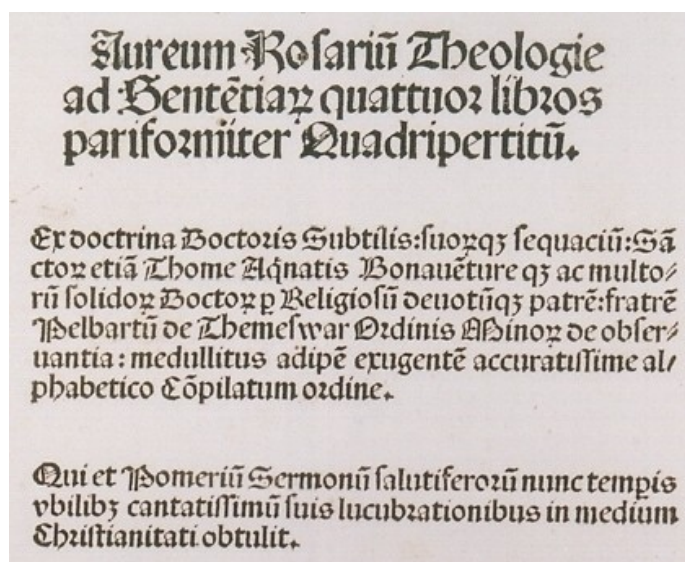
Pelbárt *Rosariuma*

Temesvári Pelbárt *Aureum rosarium theologiae* című művének könyvei kevésbé voltak ismertek kortársai számára, meg sem közelítve szerzőnk prédikációgyűjteményeinek népszerűségét.¹ Az irodalomtörténészek is lényegesen több figyelmet fordítanak Pelbárt egyéb írásaira, annak ellenére, hogy igen változatos, gazdag, megismerésre érdemes szövegeket tartalmaz írónk ezen kései alkotása. Benne korának szerteágazó – a teológiai tanítás mellett rengeteg más témára kiterjedő – ismereteit igyekszik összegyűjteni és rendszerezni, természetesen a vallási szempontokat nem tévesztve szem elől.

Ezt a négy könyvből álló művet – melynek utolsó kötetét Laskai Osvát készítette el – megírása idején, az 1500-as évek elején csupán egyszer adták ki, míg Pelbárt szerzőgyűjteményei számtalan kiadást mértek akkoriban. Viszont azt is tudjuk, hogy míg a kiadók az 1580-as évek végén ezeket a prédikációgyűjteményeket már nem találták elég közkedveltnek, addig a *Rosarium* mind a négy kötetét néhány éven belül Itáliában háromszor is újraszedték és nyomtatták, tehát abban az időben nyújthatott valamilyen aktuálisan érdekes tartalmat, amely indokoltta és jövedelmezővé tette a gyors egymásutánban történő többszöri megjelenését.²

Sententia-kommentárok

Pelbárt célkitűzése szerint egy több évszázados hagyományhoz, a Sententia-kommentárok folyton alakuló, változó műfajához csatlakozna ezzel a munkájával.

¹A *Rosarium* kiadásai (szerzésének ideje: I. 1500, II–III. 1501–1503, IV. 1504 – gondozója Laskai Osvát): *Rosarium* I. Hagenau 1503.IX.8., *Rosarium* II. Hagenau 1504.V.14., *Rosarium* III. Hagenau 1507.VIII.2., *Rosarium* IV. Hagenau 1508.XII.2.; *Rosarium* I–IV. Venezia 1585–1586, *Rosarium* I–IV. Venezia 1589, *Rosarium* I–IV. Brescia 1590.

²BORSA Gedeon, *Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek megjelenetetői*, Magyar Könyvszemle - 121. évf. (2005), 1.sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00044/Ksz2005-1-01.htm>)

Az alapmű Petrus Lombardus 12. században keletkezett írása, a négy könyvből álló *Sententiák könyve*³, melyben írója az akkori teológiai tudás összefoglalására, rendszerezésére vállalkozott. A témafelosztás a következő: az első könyv az istenség fogalmáról, Isten létezésének bizonyítékairól, a Szentháromságról, Isten attribútumairól, Isten és a világ viszonyáról, az isteni gondviselésről és a gonoszról szól. A második könyvben esik szó a teremtésről, angyalokról és démonokról, az emberről a bűnbeesés előtt, a szabad akaratról, a bűnről és bűnbeesésről, az isteni kegyelemről, az eredendő bűnről és következményeiről, öröklődéséről. A harmadik könyv témája Krisztus megtestesülése, a megváltás, Krisztus emberi természete és tulajdonságai, a Szentlélek ajándékai, az erények, Tízparancsolat. A negyedik könyvben kapnak helyet a szentségek általánosságban, a hét fő szentség, a végső dolgok (halál, utolsó ítélet, menny, pokol).⁴

A mű akkora sikert alkotott, hogy hivatalos egyetemi tankönyv lett, és maradt is több mint ötszáz évig a teológiai képzés egyik alappilléreként. A diákok az órákon követték a *Sententiák könyvének* szövegét és tanítójuk kommentárjait. A könyvhöz az oktatók glosszákat, kommentárokat és egyéb tanulási segédanyagokat készítettek, a diákok fontos feladatává pedig a mű bővítése, egyes részeinek kiegészítése vált.

A Sententia-kommentárok két fő pedagógiai célja az volt, hogy egyrészt legyen átfogó teológiai curriculum, amely lefedi az elméleti és gyakorlati témák területeit, szisztematikus teológiai rendszert nyújt, megoldja a különböző nézetek egymásnak megfeleltetését és rendszerezését. Másrészt feladata volt a tanítványok felkészítése, útmutató ahhoz, hogyan írjanak teológiai munkákat, hogyan gondolkozzanak, birkózzanak meg a keresztény írók ellentétes álláspontjainak összeegyeztetésével.

A Sententia-kommentárok műfaja az évszázadok folyamán rengeteg változáson ment keresztül. Először glosszákat fűztek a műhöz, majd arra is bőven találunk példát, hogy a *Glossa ordinariá*hoz hasonlóan az oldal közepén olvasható a Magiszter eredeti írása, körben pedig a kommentátor megjegyzései. Ennek egyik leghíresebb példája Bonaventura *Sententia-kommentárja*.

---

³ Petrus LOMBARDUS, *Sententiae in IV libris distinctae*, PL 192. (1155-1157)

⁴ Temesvári Pelbárt a következő tartalmi leírást adja a *Sententiák könyvéről* Mária tudásának ismertetésénél:

Stellarium, liber VII., pars III., articulus II.

Tertium principale dubium adhuc restat, utrum Beata Virgo scivit in summo totam theologiam.

Ad quod ex praemissis omnibus patet responsio secundum eundem Albertum, quod sic, quia unctio Spiritus Sancti, qua plena erat, docebat eam omnia, unde fuit doctrix apostolorum, et habet aureolam praedicatorum. Hoc autem declaratur per materiam libri Sententiarum. Nam scivit totum librum Sententiarum.

Primo quidem librum primum Sententiarum, cuius materia reducitur ad duo, scilicet ad materiam de Trinitate, et materiam de praedestinatione Dei et potentia ac voluntate Dei. Sed Beata Virgo prae omnibus scivit et contemplata est deitatem et eius trinitatem personarum, cuius et potentiam et bonitatem in seipsa experta fuit ad salutem omnium praedestinatorum.

Secundus liber Sententiarum agit de angelis et operibus sex dierum atque de statu hominis. Haec omnia perfectissimae scivit, ut supra claruit.

Tertius liber agit de incarnatione verbi et virtutibus. Haec omnia scivit in summo et per experientiam.

Quartus agit de sacramentalibus gratiis et resurrectione. Gratias sacramentales Dei mater in summo habuit, ut tactum est supra. Corpus etiam simillimum corporibus resurrectionis habuit. Nam corpora resurrectionis sunt immunia a culpa et poena. Corpora vero sanctorum in via sunt obnoxia culpae et poenae. Inter haec fuit medium corpus Beatae Virginis, unde patet, quam gloriosissima, quamque felicissima fuerit benedicta Virgo Maria. Vere in eius lauda deficit omnis mens et lingua. O vere monstrum celeste, ut ita dicam cum sancto Ignacio. O admirabilis excellentia eius dignitatis et scientiae, hoc solum superest, ut nos miseri humiliter eam deprecemur quatinus digni habeamur eam laudare in caelo sine fine.

d. In b. aut paradiso erant ligna diuersi generis. et. Que
 ritur. propter quod duo ex istis lignis noiar et no pla. Item
 cu lignu illud de q sece phibitio n fuerit scie boni et mali. ni
 si ppter trasgressionē. Et de. no videt q sic debuerit a sui
 principio noiar. Itē cu lignu vite illū effm̄ vniuscandi
 no habuerit. vt
 q aut frustra fu
 erit. aut ab illo
 effectu nominari
 no debuerit. Re
 7 spōdēdū q vni
 ueritas lignoz
 sub tribz differē
 tijs cōspēditur.
 fm̄ q ad triplicē
 vtilitatē hominū
 porerat ordiari
 aut ex pte co:po
 ris aut ex parte
 aie. aut ex parte
 cōiūcti. Si ex p
 te co:pis sic erat
 ligna fructifera
 q pbebāt ei alim̄
 ta ad co:pis su
 scitatonē. Si ex
 pte aie. sic fuit
 lignū scie boni et
 mali. qd ordina
 bat ad obediēcie
 hominis pbatōz.
 Si ex pte cōiūcti
 cū sic erat lignū
 vite qd faciebat
 ad vite hūane p
 peruationē. De
 his autē lignis
 duo noiaia sūt.
 ppter speciales
 effectus. ppter qd
 et dñs illa duo
 lig collocauit in
 medio paradisi. et vni posuit iurta aliez. vt ex vno cō
 uersio affectū amoris. et ex alio affectū timoris. et vt

bitione poterat esse salus. videt q non fecerit aliud q
 laqueū eis mittere dū phibuit. Itē si omnia facta sūt. p
 ter hominē. ergo lignū illud erat hominis. sed nulli debz
 subtrahi res propria absq culpa. ergo videtur q teus
 iniuriatus fuerit homini. et eū punierit prohibendo
 quod sumerat
 in quo tamē nul
 la culpa pcesse /
 rar. // Respon
 dendū q de bo /
 mni illud lignū
 phibuit. ppter
 obediēcie meri
 tum acquirēdū
 ex parte hominis
 et ppter offen
 dendū sicut /
 ritudinis do
 minū quod ha
 bebat in hominē.
 quia phibuit. p
 ter obediēcie me
 ritū. vt illud me
 ritum esset puz
 et plenum. et be
 ne a tali re pro
 hibuit a qua no
 deberz cessari ni
 si solus obediē
 tie intuitu. et iō
 a re bona. Item
 qz prohibuit ad
 ostendēdū sicut
 iuridicōs do /
 minū. ideo a ta
 li re debuit pro
 hibere a qua vo
 na non deberz re
 trahere manum
 nisi ppter solū
 et imperium. et
 bec quidem fuit
 rea bona. et pterea illud mandatum dicitur esse man
 datum discipline. qz ad hoc no obligat ex se sine aliā ra
 obediēcie et malū inobediē
 tie. Si vō pmi ptes in obedi
 entes essent. nec oītra pceptuz
 peccassent. n iō tū min⁹ diceret
 lignū scie boni et mali. qz b ex ei⁹
 tactu accideret si vrsurparetur.
 A ligno q bō phibit⁹ ē qd ma
 lū n erat. vt ipa pceptū seruato
 bonū illi eēt. transgressio malū
 Itē meli⁹ cōsiderat quātū ma
 lū sūt i obia qz b mō cū sciz iō re
 fac⁹ eē hō intelligit. qz phibit⁹
 rez tetigit. quā si n phibit⁹ teti
 gis. nec peccas. nec penā sen
 sisset. Si ei venenosā herbā p
 hibit⁹ tetigerit. pena sequitur. et si
 nemo phibuit. sicut sequit. Si
 etiā phibet res tāgi q nō tāgē
 rit nō s phibēt i obest. sic aliena
 pecunia. iō phibitū ē pctm̄. qz p
 hibēt i dānosū. Lū vō tāgit qd
 nec tāgēri obest si n phibetur.
 nec cui liber si tāgaf. iō phibet
 vt p se bonū obediēcie et maluz
 inobediēcie mōstret. Sic p m̄
 hō a re bona phibit⁹ penā incur
 rit vt nō ex re mala. f ex i obia
 pena esse mōstret. sicut ex obe
 diēcia palma.

A kép forrása: Petrus Lombardus, *Sententiarum libri IV (Comm: Bonaventura)*. Add: Johannes
 Beckenhaus: Tabula, 1493, Freiburg im Breisgau. (<http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=inkunabeln/e-94-2f-helmst-3>)

Néhányan nem az egész művet, csak annak egy-egy részét kommentálták. Egy idő
 után pedig az eredeti szöveg – talán általános ismertsége miatt – elvált a kommentároktól, és
 a kommentárok önállóan, önmagukban is megjelentek.⁵

A Rosarium második kötete

Többen igyekeztek már összegyűjteni, rendszerezni a Sententia-kommentárok hatalmas
 anyagát. Az első és leghíresebb vállalkozás STEGMÜLLER *Repertoriuma*, mely tartalmazza a
Sententiákhoz kapcsolódó glosszák és kommentárok listáját; majd ezt követték a *Repertorium*
 kiegészítései.⁶ Pelbárt *Rosariuma* azonban nem szerepel a *Repertoriumban*, amin nem is

⁵ COLISH, Marcia L., From the Sentence Collection to the Sentence Commentary and the *Summa*, in: *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les universités médiévales*, ed. HAMESSE, Jacqueline, Louvain-la-Neuve, 1994.

⁶ STEGMÜLLER, Friedrich, *Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, I-II, Würzburg, 1947.

VAN DYK, John, *Thirty Years since Stegmüller: A Bibliographical Guide to the Study of the Medieval Sentence Commentaries since the Publication of Stegmüller's Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi* (1947), *Franciscan Studies* 39, 1979, 255-315.

LIVESSEY, Steven, J., *Lombardus electronicus: A Biographical Database of Medieval Commentators on Peter Lombard's Sentences*, in *Mediaeval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard: Current Research*, vol. I, ed. G. R. EVANS, Leiden/Boston/Cologne: Brill, 2002.

<http://www.oslo2000.uio.no/AIO/AIO16/group%201/Livesey.pdf>
<http://www.ou.edu/class/med-sci/Commbase.htm>

csodálkozhatunk, hiszen kevésbé ismert, ráadásul különös és távoli rokona elődeinek. A *Rosarium* négy kötete megtartja ugyan a Magister írásának kötetfelosztását (tehát az első könyv az istenséggel, a második a teremtés és teremtett dolgok kérdésével foglalkozik stb.), viszont azzal az érdekességgel találkozunk, hogy Pelbárt egy-egy kötetben belül mondanivalóját nem distinctiókra, fejezetekre és quaestiókra bontja, hanem praktikusabban ábécérendbe sorolja, majd paragrafusokra osztja fel.

A természettudományok, a korabeli világról alkotott kép megismerése iránt érdeklődők számára a legtöbb érdekességet a második kötet, a teremtett dolgokról szóló rész tartogathat. Ha fellapozzuk a kötetet, az első szócikket *Ábelről* olvashatjuk, majd találkozhatunk többek között az *Angelica natura*, *Animal*, *Babylon*, *Creatio vel creatura*, *Elementum*, *Fons et Fluvius*, *Herbae aet plantae*, *Ignis*, *Intellectus humanus*, *Lapis*, *Liberum arbitrium*, *Lux prima*, *Mare*, *Memoria*, *Tempus*, *Vinum* magyarázatával, a sort pedig a *Zodiacus* ismertetése zárja.

Ha tematikai csoportokat alkotunk a szócikkek alapján, akkor azt mondhatjuk, hogy a könyv teremtményekről (természetfeletti lények, emberek, állatok, növények), teremtett dolgokról (természeti elemek, ásványok, kövek, fémek), „földrajzi” helyekről (égbolt, pokol, földi világ – folyók, tengerek, hegyek, Paradicsom), természeti jelenségekről (szivárvány, fény stb.), fiziológiáról és fiziológiai folyamatokról (érzékek, testrészek, testi folyamatok), emberi képességekről, tudományokról (emberi készítmények, történelem, kalendárium, csillagászat), továbbá nagyrészt a teremtéshez kötődő elvont fogalmakról (bűnök, erények stb.) szóló ismereteket tartalmaz. Mintha nem is egy teológiai rendszerezésről, hanem herbáriumok, bestiáriumok és középkori enciklopédikus jellegű művek keverékről lenne szó, amelyekkel hasonlóságot is mutat részben az ábécérendbe sorolás, részben a szócikkek tartalmi felépítése. A növények esetében információt kaphatunk azok tulajdonságairól, hasznosságáról, a különböző gyógymódokban való alkalmazásairól.⁷ Az állatok kapcsán képet alkothatunk azok külső-belső tulajdonságairól, viselkedéséről stb.⁸

A *Rosarium* forrásait tekintve még elég kevés biztos adattal rendelkezünk. Ha Petrus Lombardus művét tekintjük, akkor úgy tűnik, hogy Pelbárt viszonylag ritkán nyúlt az eredeti szöveghez, és akkor is feltehetően a Bonaventura-féle kommentárt használta, ahonnan adott

---

⁷ Vegyük például a *Herbae et plantae* szócikk mandragóráról szóló paragrafusának szövegét: [§.13.] *Mandragoras radicem habet ad modum hominis similem, datur ad bibendum in vino secandis hominibus, ut soporati dolorem non sentiant. Species eius duae sunt, scilicet masculina et feminea. Et radix magna similis formae hominis. Poma eius sunt pulchra et odorifera, forti odore et rara. Unde Canticorum VII. scribitur: Mandragorae dederunt odorem suum. Et per hoc secundum Lyrum designantur excellentes sancti et sanctae in Ecclesia Christi, per sanctam vitam odore famae fragrantis. Item secundum Augustinum super Gene. XXX., ubi legitur, quod Rachel petivit Liam, quatenus mandragoram sibi daret, dicitur, quod cupierit non nisi propter eius pomi raritatem et pulchritudinem et odoris iocunditatem. Aliqui tamen opinati sunt, inquit, quod acceptum in escam sterilibus feminis fecunditatem parat, ideo, quod Rachel institit apud Liam pro mandragoris. Poma eiusdem sunt in similitudine prunorum, quae pastores comedunt et statim somnum capiunt. Sed si nimis ex eis comedatur, vel si succus eius plus potetur seu largius, obmutescere facit. Radix eius trita cum pinguedine confert, unguendo paralyticis.*

⁸ Tekintsük például a *Rosarium Avis* szócikkének hattyúról szóló részét, vagy a *Natatile* szócikk tengeri kutyáról szóló ismertetését: [§.17.] *Cygnus avis alba plumis, sed carne nigra, ut dicitur lib. De natura rerum. Cholericus est complexionis, et ob hoc iracundus; est et pigrum animal ad volandum, sed in stagnis requiescere delectatur. Cygni quando ad alia loca migrant, pabuli gratia congregati commeant tali ordine natandi, quod colla praecedentibus singuli imponunt fessoque duce tergo illum recipiunt. Item cygnus etiam secundum Ambrosium instante morte dulciter canit, sub terrore mortis vicinae paludes suavi modulatione resonari delectatur. In capite percussus facile moritur, qui tamen alias multas pati potest laesiones. Sic fideles maxime debent cavere caput, id est animam a laesione peccati, et in morte devote orare etc.* *Natatile III., [§. 19.] Canis marina: belua est magna et terribilis et hostilis, venatur enim per mare greges piscium, instar canum in terra feras venantium, licet non latrent, tamen mordent sicut canes. Fel canis aquae dicitur venenum, de quo si quis comederit quantitatem lentis unius, interficit post hebdomadam, sed cura eius est, ut bibatur butyrum coctum vaccinum cum gentiana Romana cinnamomo, et iterum coagulum leporis.*

esetben az eredeti szöveget és a kommentár egyes részeit szinte szó szerint felhasználta.⁹ Keveset találkozunk a második kötetben *Magister* forrásmegjelöléssel, talán nem is véletlenül, hiszen az eredeti mű szigorúan teológiai témákat feszeget, amibe nem illene bele egy-egy természettudományos kitérő. A további valószínűsíthető források között szerepelnek például Aquinói Szt. Tamás művei, Isidorus *Etymologiarum libri XX* című enciklopédiája és egyes Sententia-kommentárok. A *Rosarium* második könyvének több része Bartholomaeus Anglicus *De proprietatibus rerum*ával is rokonságot mutat. A szócikkek elején Pelbárt gyakran felsorolja, hogy mely szerzők mely művei alapján állította össze írását, de nem tudjuk, hogy valóban az eredeti mű, vagy – ami valószínűbbnek tűnik – egy-egy gyűjteményes összefoglaló volt a végső forrása.

Nehezen illik tehát bele a *Rosarium* a Sententia-kommentárok sorába, és végképp nem nevezhető tisztán teológiai műnek. Feltehető a kérdés, hogy tekinthetjük-e prédikációs segédkönyvnek, amelyben megtalálható egy-egy fogalom bő teológiai magyarázata és az ahhoz kapcsolódó korabeli ismeretanyag, többek között exemplumok is. A könyvben való gyors tájékozódást, a segédanyag-funkciót elősegíti az alfabetikus elrendezés. Az itáliai nyomdászok még ezt a felépítést sem találták elég praktikusnak, így – némiképp meglepő módon – a későbbi kiadásokhoz a prédikációgyűjteményekhez hasonlóan *tabula alphabetica* is készült, amely még gyorsabb és hatékonyabb kereshetőséget biztosított a felhasználó számára.

Pelbárt apró részletekre kitérő, a teremtett dolgok fizikai természetére is kíváncsi, nyitott tárgyalásmódja azonban többnek tűnik egyszerű segédanyag-készítésnél. Ebben a teremtett világunkra vonatkozó, mindenféle tudás összegyűjtésére törekvő második kötetben a teológiai rendszerezés fő célja mögött azért megpillanthatjuk egy tudós öncélú kíváncsiságát, a dolgok mibenlétének megérteni vágyását is. A kötet sok érdekességet tartogat a mai olvasó számára, képet kaphatunk az akkori világról, a reneszánsz kori tudósok hatalmas felfedezései előtti természettudományos ismeretekről. És tegyük még hozzá ehhez, hogy a mű közel száz évvel későbbi kiadásai ugyanezeket az addigra már sok szempontból elavult ismereteket közvetítik ismét!

A *Bestia* szócikk felépítése, exemplumai

A második könyv egyik szócikkének vizsgálatával elemezhetjük, hogyan épülnek fel általában a kötet kisebb egységei. A *Bestiákról* szóló hosszú rész hordozza a szócikkek

---

⁹ Vö. a tanulmányban szereplő Bonaventura-kommentár szövegét (kép) és a *Rosarium* egy részletét: **Lignum vel ligna [§.22.] Lignum IV., scilicet de lignis Paradisi. Quaeritur: Qualia ligna erant in Paradiso?** Respondet **Magister Sententiarum dist. XVII.** dicens, quod erant in Paradiso ligna diversi generis, inter quae unum erat 'lignum vitae' vocatum, alterum vero 'lignum scientiae boni et mali'. Lignum autem vitae dictum est – sicut docent **Beda et Strabus** – quia divinitus accepit hanc vim, ut qui ex eius fructu comederet, corpus eius stabili sanitate et perpetua soliditate firmaretur, nec ulla infirmitate vel aetatis imbecillitate in deterius vel in occasum laberetur. Lignum autem scientiae boni et mali non a natura hoc nomen accepit, sed ab occasione rei poste secutae. Arbor enim illa non erat mala, sed ideo scientiae boni et mali dicta est, quia post prohibitionem in illa erat transgressio futura, qua homo experiendo disceret, quid esset inter oboedientiae bonum et inter inoboedientiae malum. Haec **Magister**.

Notandum ergo secundum **Bonaventuram circa litteram istam**, quod universitas lignorum Paradisi in tribus differentiis comprehenditur ad triplicem hominis utilitatem ordinata, quia

Prima ex parte corporis humani erant ibi quaedam ligna fructifera, quae praebebant alimenta homini ad sustentationem corporis. De quibus **Gen. II.**: Produxit Deus in Paradiso omne lignum pulchrum visu et suave ad vescendum etc.

Secundo ex parte animae erat ibi lignum scientiae boni et mali, quod ordinabatur ad oboedientiae probationem propter acquirendum meritum.

Tertio ex parte coniuncti erat lignum vitae ordinatum ad perpetuationem vitae humanae. Sed duo ex omnibus specialius nominantur propter speciales effectus, scilicet lignum scientiae etc., et lignum vitae.

jellegetek fontosabb tulajdonságait. Főbb részekre oszlik – *I. generaliter, II. specialiter, III. legaliter*, vagyis először általánosan esik szó az adott témáról (a *bestia* szó etimológiája, a felhasznált szerzők és műveik felsorolása, a bestiák fajtáinak csoportosítási lehetőségei, általános tulajdonságai), majd annak egy-egy alterülete kerül sorra (esetünkben a bestiák fajtái), végül egy teológiailag fontos téma (állatok a Bibliában, a vallásjogban – tiszta és tisztátalan állatok).

A *specialiter* szövegrész ábécérendben, paragrafusokra osztva sorolja fel a bestiákat: *agnus, aper, aries, asinus, bos, bubalus, cameleon, camelopardulus, camelus, canis, capra, castor, cervus, cirogrillus, dama, dromedarius, elephas, equa, lamia, leo, leopardus, lepus, lynx, lupus, mulus, murilegus, mus, mustela, onager, onocentaurus, orix, panther, pilosus, pirolus (vulgo eveth), porcus, rhinoceros, simia, sorex (vulgo patkan), strucio, talpa, taxus, tigris, tragelaphus, varius, ursus, vulpis*.

Részletes leírások szólnak az egyes állatok tulajdonságairól, viselkedéséről, élőhelyéről. Gyakran egy-egy exemplum magját, egymondatos leírását is megtalálhatjuk, illetve egy történet kiindulópontját, amelyet kiszínezve, részletezve könnyen lehetne tanulságos példázatot alkotni. Például az elefánt, amikor meglátja a kost, megijed és elmenekül. Így az üldözők a végső ítéletben Krisztust és az egyház hatalmát látva..., a gondolatmenet szabadon befejezhető.¹⁰ A szamár vállain a kereszt jelét viseli, így a kereszt hitének alávetett pogány népet jelképezi.¹¹ Szó esik a színét változtató kaméleonról.¹² A teve csak a zavaros vízből szeret inni, a tisztát lábával felkavarja; haragtartó, megbosszulja az őt ért sérelmeket.¹³ Ha a kecskének levágják a szakállát, nem akarja megelőzni a nyáját; olyan meleg a természete, hogy friss vére oldja a gyémántot stb.¹⁴ A kőszáli kecske (*ibex*) a *pullegium cervinum* vagy *diptamnium* nevű növény segítségével húzza ki az őt eltaláló nyilat, ebben Krisztushoz hasonló, aki szenvedése által megmutatta számunkra a megsebzett lélek gyógy módját.¹⁵

Több esetben az exemplum részletes kifejtése is megtörténik. A *canis* teljes leírása:

¹⁰ Sed hoc mirum est, quod ut dicit **Aesculapius**, arietem cum viderit elephas, timet et fugit. Sic persecutores in iudicio finali Christum et Ecclesiae potestatem videntes etc.

¹¹ **Asinus** est animal onoriferum, non rebellans sarcinis apponendis etiam ultra, quam ferre possit. Et est stolidum, tardum, luxuriosum, vocem hominis consuetam intelligit. Novit iter, quod saepe ambulavit, et praesepe quod consuevit, ut dicitur etiam **Esa. I.** Asini pulmone accenso serpentes et venenata fugiunt. Crucis figuram habet in humeris, unde et **Ambrosius** dicit: *Significat gentilem populum subditum fidei crucifixi*. Nam et Christus sedit super asinum eundo ad passionem.

¹² **Cameleon** est animal immundum secundum legem **Levit. XI.**, quia ut **Glossa ibidem et Rudolphus** dicunt aliique: *Chamaeleon est multum mendax, dolosum, natum ad deridendum, rapax ingeniosum, nam vario colore mutatur in momento ita, ut cuicumque rei se coniunxerit concolorem illi se mentiatur, praeter duos colores, quos fingere non valet, scilicet candidum et rubeum*. In infirmitate mansuetum se fingit, cum alias sit animal non mansuetum. Item cibum non capit, nec potum, sed alimento, tantum aeris hausto vivit. Animal est quadrupes, facie, qua lacertae. Ecce Deus mirabilis.

¹³ **Camelus** habet dorsum gibbosum, sitim patitur quadriduanum. Postea multum bibit, ut desideria praeterita satiet, aquas lutulentas captat, unde puras non diligit, sed pedibus turbat, et sic bibit. Collum habet longum, irae tenet memoriam, quando enim percutitur, dissimulato diu rancore cum opportunum tempus invenerit, protinus illatam iniuriam vindicat vomendo foetidam super illum etc. Significat autem divitem, **Mar. X.**: *Facilius est camelum ire per foramen acus* etc.

¹⁴ **Capra vel caprea, et hircus** est mas caprarum. Si hircis barba praecidatur, non volunt praecedere gregem. Tam calidae naturae sunt, ut cruor eorum recens solvat adamantem lapidem, quem nec ignis, nec ferrum domare valet.

¹⁵ Haec dicit Ecclesia de sponso Christo secundum doctores, quia caprae sunt veloces in motu, praesertim quae dicuntur *ibices* quasi *avices* sive capreae agrestes, quae ad instar avium in petris excelsis morantur, et quando sentiunt persecutionem de saxorum cacuminibus, se praecipitant, et suis cornibus se illaesae suscipiunt. Quae dum sagitta sunt percussae, pullegium cervinum quaerunt vel diptamnium, et sic sagittas excludunt, similiter et aliae caprae. Unde propter velocitatem descensus Dei ad liberandum nos a peccatis dicitur Christus similis capreae, ubi supra. Qui medelam nobis ostendit contra vulnera animae in sua vulneratione passionis etc. Ecce mirabilis Deus etc.

[**Bestia §.7.**] **Canis** aequivocum est ad tria, scilicet ad stellam, a qua denominantur dies caniculares, et ad beluam marinam, et ad animal terrestre, de quo hic agemus. Nam canis habet proprietates aliquas bonas et aliquas malas, et sic diversa mystice significat.

Unde quoad bonum. Canis in tribus praecellit cetera bruta.

Primo in discernendo, nam discernit dominum suum ab aliis, cum pastore ludit vel domino. Gregemque discernit et vigilanter custodit, plus de sensu sagacitatis habet, linguam medicinalem lambendo ulcera habet tam quoad sua, quam quoad aliena vulnera purificando in lambendo.

Secundo in amando praecellit canis, quia prae aliis bestiis diligit dominum, vocem eius cognoscit, et quaeque illius defendit, dum etiam a domino flagellatur, non recedit ab illo, sed pro illo in latrones morti se obicit.

Denique nec mortuum corpus domini sui relinquit. Nam legitur dicente Solino, quod quidam Romana urbe morti damnatus et in Tiberim abiectus fuit. Et canis ipsius adnatans sustentare eum est conatus, et cum illo mortuo cadaver foret extractum, data fuisset ipsi cani esca, eam detulit ad os defuncti. Quendam etiam alium damnatum ad cremandum igne, canis suus insecutus abigi non potuit, sed cum globis ignium vallatum videret, canis insilivit et cremationi se dedit. (1)

Tertio praecellit in serviendo, ut patet maxime in venatu, quo sollertia maxima vestigia ferarum prosequitur, et inquisitorem pertrahit loro, et cum tacendum a domino esse corrigitur, interim silet etc. Propter praedicta canis designat bonos praelatos Ecclesiae, populum custodientes et lingua praedicationis curantes ac usque ad mortem illos fideles protegente, unde contra malos scribitur praelatos: **Esaiiae LVI.**: *Canes muti non valentes latrare.*¹⁶

Item canis etiam habet proprietates malas, quia est immundus secundum legem, mordax, iracundus, invidus, ossa corrodens, ad vomitum rediens, caecus nascitur usque diem nonum etc.

Cumque fluvium transnatat canis frustum carnis vel huiusmodi in ore tenens, viderit in umbra aquea imaginem carnis huiusmodi, os aperit sperans rapere illam alienam, et sic quam ore tenebat perdit. (2)

Unde propter tales proprietates malas significat quandoque invidios. **Ps.**: *Circumdedere me canes multi* etc.¹⁷ Vel quandoque recidivantes in peccatis, ut in canonica **Pe.**: *Canis – inquit – reversus ad vomitum* etc.¹⁸, vel quandoque etiam significat pauperes mendicantes peccatores, **Eccs. IX.**: *Melior est canis vivus leone mortuo* etc.¹⁹ **Glossa** ibi et **Lyra** exponunt, quod melior est canis vivus, id est peccator in hac vita constitutus, quantumcumque sit vilis et mendicus in paupertate existens, quam sit leo mortuus, id est quam tyrannus rex, qui mortuus est in peccato. Ratio, quia homo quantumcumque vilis et peccator, in hac vita poenitere potest. Sed post mortem non est locus poenitentiae etiam quibuscumque regibus ad salutem etc. Ecce ergo Deus laudabilis in huiusmodi miris etc.

Az (1) exemplumot regisztrálja a Tubach-féle *Index exemplorum* is (Tubach-száma 1700),²⁰ mely a gazdája holttestét őrző hűséges kutya történetének több változatát is felsorolja: a kutya követi gazdájának a folyóba vetett holttestét; a kutya éhenhal gazdája sírjánál; a hú eb ura után veti magát a halotti máglyába. Ahogyan látható, Pelbárt is több variációt megemlít az állat hűségességének bizonyítására.

A (2) exemplum a jól ismert ezópusi mesét eleveníti fel: a kutya sajttal a szájában úszik, a vízben meglátja a sajt tükörképét, és elejti a sajtot, hogy annak tükörképét megkaparinthassa. (Tubach-szám: 1699)

¹⁶ Is 56,10

¹⁷ Ps 21,17

¹⁸ 2Ptr 2,22

¹⁹ Ecl 9,4

²⁰ TUBACH, Frederic C., *Index exemplorum: a handbook of medieval religious tales*, Helsinki, 1981.

A szarvasról a következőket olvashatjuk:

[§.10.] **Cervus** est animal cornibus ramosis, quae a biennio exorta usque ad sex annos augent pro singulis annis ramos suos, deinde nequeunt fieri numerosa, sed fiunt crassiora. **Cervus senio gravatus serpentes extrahit de foramine in illud aquam ex ore, qua os impleverat, effundendo, et conculcat ac comedit, veneno aestuante ad fontes aquae desideranter currit, ubi pilos et cornua vetera deponit, et sic se renovat. (1)** Sic debent fideles se per poenitentiam renovare. Unde **Ps.**: *Sicut desiderat cervus ad fontes aquarum* etc.²¹ Item cervus secundum **Aristotelem** et **Plinium** delectatur in fistula, et sequitur venatorem fistulantem. Et tunc socius illius sagittat cervum mirantem arcum et sagittam. Si auriculae eius sint elevatae, audit fortiter et percipit illum, qui sagittare eum vult, et fugit, sed demissis auribus non percipit. Ad canum latratum fugit, et etiam ad vocem vulpium, urgente vi canum ultro ad hominem confugit tamquam benigniorem. Vulneratus herbam diptamnum comedit, ut sagittam excutiat. Item cervi cum gregatim aquas tranant, capite posito super alterius dorso sese sustentant, ac primo fatigato, ultimus loco illius succedit, et sic omnes faciunt.

Sic mystice fideles debent delectari in laude Dei, attente audire verba Dei, salutis remedia quaerere, et sese iuvare. Item secundum **Aesculapium** cornu cervi combustum, pulverizatum et cum vino bibitum caducos sanat, lumbricos occidit, et dum aduritur in domo, serpentes odorem illum fugiunt. Item **Avicenna IV. canone** dicit, quod extremitas caudae cervi venenosum est, et quandoque mortiferum, ergo non est comedendum. Sic extrema poenitentia dilata usque ad mortem non est tam grata Deo.

Cervorum hinnuli, id est filii vel pulli in excelsis morantur, cursu veloces ab homine capti, et ad modicum vinculo ducti, sequuntur hominem etiam non ligati. Ideo **Can. II.** dicitur: *Similis est dilectus caprae, hinnuloque cervorum*²², significando Christum pro velocitate divini cursus in miserando nobis, qui quasi vinculatus amore hominem comitatur pro salute hominis. Ecce Deus mirabilis.

Az (1) exemplumban a vén szarvas kígyót szippant fel orrába, vizet iszik, leveti régi agancsát és szőrét, így újítja meg magát. Az exemplum közismert lehetett, Tubach-száma 4598. Megtaláljuk a Katona-féle exemplumgyűjteményben is²³, 21. számmal: *De servo senio gravato*.²⁴ Tehát ezt az exemplumot Pelbárt egy prédikációjában is felhasználta (*Quadragesimale*, Pars I., 19 L). Krisztus feltámadásával párhuzamba állítva több állat újjászületéséről is szólnak exemplumok, melyeket Pelbárt is megemlített (*aquila* – Katona-

²¹ Ps 41,2

²² Ct 2,9

²³ KATONA Lajos, *Temesvári Pelbárt példái*, Bp., MTA, 1902. (*Elenchus exemplorum quae in Pomerio Quadragesimali et De tempore Pelbarti de Temesvár occurrunt*)

²⁴ A szarvast vénségében elnehezíti állandóan növő szőre és agancsa, ezért kígyót szippant fel orrába. A méregtől őrjöngve mohón vágyik arra, hogy igyék a forrásból. Vizet merít, s leveti régi agancsát és szőrét. És új látványt nyújt: új a szarva és megújítja a szőrét is.

Ugyanígy van a sassal is, amely öregségében nem tud táplálékot szerezni, mivel állandóan nő a tolla, szárnyai elnehezednek, szeme homályossá válik. Emiatt kígyót eszik. A mérget belső melegével főzi meg. Azután felszáll a magasba, hogy a levegő melegétől és a repülés erőfeszítésétől még jobban felhevüljön. Miután ettől leoldódnak tollai, hirtelen leszáll egy patakhoz, megváltoztatja pihéit. Szemei is megújulnak. Csőrét sziklához üti és így fiatalodik meg...

Spiritualiter a régi bűneitől elnehezedett bűnösnek le kell nyelnie a bűn mérget a halálban. Isten ígéjének és az isteni szeretetnek tüzeiben kell megfőznie és megemésztienie. Ettől felemelkedve fusson az élő forráshoz, azaz Krisztusnak a kereszten kiontott véréhez, ügyelve arra, hogy teljesen elmerüljön abban, és vallásos elmélkedéssel töltse idejét. Csőrét, azaz a bűnösök terhét üsse a sziklához, vagyis hárítsa a szenvedő Krisztusra. Így a kegyelem révén már a jelenben megújul szelleme szemében, szőrében vagy pelyhében és agancsában vagy csőrében, azaz a lélek erejében. Végül pedig a leendő feltámadásban újul meg, mint a sas ifjúsága. (A V. KOVÁCS Sándor által összeállított *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*ban található fordítás, Bp., 1982, VÁSÁRHELYI Judit ford.)

száma: 22, Tubach-száma: 1840; *leo* - *Leaena* parit catulos dormientes quasi mortuos, sed pater eorum spiramen exhalando et terribili rugitu die tertia suscitatur illos etc. (*Rosarium, Bestia* §.15.), *panther* - Haec secundum **Isidorum** et **Physiologum** cum cibis satiata fuerit, in spelunca sua se recondit, et dormit post triduum, exurgens rugitum magnum emittit cum odore suavissimo quasi omnium aromatum, quem audientes bestiae omnes, quae longe et prope sunt, ad odorem illius confluunt, et sequuntur pantheram quocumque iverit, solus draco audiens et vim odoris non ferens timet, et in cavernis terraneis fugiens manet etc. Unde significat Christum, qui est omnibus dilectus praeter draconem, id est diabolum et eius filios. Qui tertia die resurgens odore suavi fidei et amoris omnes animas electorum attraxit... (*Rosarium, Bestia* §. 26.)

Az elefánt gyakori szereplője exemplumoknak:

[§.12.] **Elephas** dicitur ab *elephon* Graece, id est *mons*, propter magnitudinem corporis, intantum quod ligata turris super eum collocatur, in qua XL armati possunt supportari. Et sunt animalia bellicosa et nimis audacia, maxime cum eis in proelio sanguis uvae vel mori ostenditur, ut patet **I. Mach. VI.**²⁵ Sed vinci possunt, ut etiam Alexander Magnus vicit, aut aereis stautis ante elephantem positus prunis ardentibus impletis, quibus - promuscide elephantum cum velint capere - comburuntur, et retro fugiunt; aut secundo grunnitibus porcorum, quia hoc elephas timet, **mures (1)** etiam et tauros et arietem **fugit** etc. **Item elephas cum dracone iugiter pugnat, et draco cauda sua pedes elephantis illaqueat, sed elephas corruendo pondere corporis sui draconem obruit. (2)** Elephantum inest clementia, quia hominem vagabundum cum viderit, ad vias rectas ducit a draconibus defendendo, reges quoque domesticati salutant, honesta diligunt, scurriliter ludentes despiciunt, vinum etiam libenter bibunt, et congratulantur ei, qui sibi vinum dat. Vivunt trecentis et amplius annis. **Sunt animalia casta, nec secunda coniuge utuntur. Et cum capiuntur, arbore, cui innituntur, succisa vel aliter: terra de subtus cavata et superstrata pabulo de hordeo, quod diligunt, ac elephante accedente illuc et comedente, fracta terra ex pondere in foveam cadente elephante, cum exurgere non potest, unus armatus homo accedit illum verberans et vulnerans, et quasi volens interficere. Alter succedit liberans, quod elephas advertens huic liberatori suo semper gratus in omnibus oboedit, et sic domesticatur. (3)** Item elephas, et mas, et femina cum coire volunt, mandragoram comedunt, et sic concipiunt, ut dicitur **libro De natura rerum**. Unde propter malas proprietates elephas significat in Scriptura diabolum **Iob XL: Behemoth foenum comedit.**²⁶ Ibi secundum **Lyram**, hoc dicitur in figura diaboli, qui delectatur in hominibus implicatis terrenis cupiditatibus. Sed propter bonas proprietates significat fideles Christi, videlicet propter clementiam et pugnam contra draconem, id est diabolum. Et propter sanguinis visi animationem, id est Christi passionem, et propter oboedientiam, gratitudinem, castitatem et huiusmodi. Nam ebur et ossa elephantis sunt casta, et adeo frigidae naturae, ut superposito panno, ac super illum pannum posita pruna pannus, non comburatur. Haec etiam **super Cantica Orosius**. Patet ergo mirabilis Deus.

Az egértől főlő elefánt exemplumát (1) regisztrálja Tubach (Tubach-szám: 1875). A (2) példázat is megtalálható Tubach indexében (Tubach-szám: 1880), amelyben az elefántot halálosan megsebesíti egy sárkány, de az elefánt ráesik, és agyonnyomja ellenfelét. Az elefánt elfogásáról és házasításáról szóló történet (3) Tubach-száma: 1878. Katonánál is megtalálható: 229. 9 H: *De captione et domesticatione elephantis. Philosophus (= Aristoteles) et Solinus.*²⁷ Katona egy ehhez hasonló történetet is megemlíti: 334. 40 L:

²⁵ Cf. 1Mcc 6,34 (et elephantis ostenderunt sanguinem uvæ et mori, ad acuendos eos in prælium)

²⁶ Iob 40,10

²⁷ Az elefántot úgy ejtették foglyul és úgy domesztikálták, hogy azt a fát, amelynek neki szokott pihenés közben támaszkodni, alul elfűrészték, és egy mély vermet ástak melléje, amelybe beleesett, és nem tudott kimászni,

*Gratitudo animalium pluribus exemplis demonstratur, scil.: a) Elephantis. Cassiodorus.*²⁸, mely a 257-es Tubach-számot kapta, és az állatok hálája a témája.

A *Bestia* szócikkből olyan exemplumokat emeltem ki, amelyet vagy Tubach, vagy Katona Lajos felvett gyűjteményébe. Ezekon a példákon kívül még rengeteg exemplum vagy exemplum-elem kigyűjthető lenne csupán ebből az egy *Rosarium*-szövegből. Módszertani probléma, hogy az állatok viselkedésével kapcsolatos hosszabb, narratív elemekkel rendelkező szövegeket is tekinthetjük-e exemplumnak. Emellett szól az, hogy Tubach felsorol közülük többet is, továbbá az, hogy általában nem marad el a konklúzió, a vallásossággal, erkölccsel kapcsolatos párhuzam, tanulság megfogalmazása sem, amely a példák fontos kelléke.

Felhasznált irodalom:

- BONAVENTURA, *Commentaria in Quatuor Libros Sententiarum by St. Bonaventure of Bagnoregio, 1253-1257*), <http://www.franciscan-archive.org/bonaventura/sent.html>
- BORSA Gedeon, *Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek megjelentetői*, Magyar Könyvszemle - 121. évf. (2005) 1.sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00044/Ksz2005-1-01.htm>
- COLISH, Marcia L., *From the Sentence Collection to the Sentence Commentary and the Summa*, in: *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les universités médiévales*, ed. HAMESSE, Jacqueline, Louvain-la-Neuve, 1994.
- COLISH, Marcia L., *Peter Lombard I-II.*, Leiden, 1994.
- DALY, Lowrie John, *The medieval university*, New York, 1961.
- ISIDORUS HISPALENSIS (ca. 560 - 636), *Etymologiarum libri XX*, http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost07/Isidorus/isi_et00.html
- KATONA Lajos, *Temesvári Pelbárt példái*, Bp., MTA, 1902.
- LIVSEY, Steven, J., *Lombardus electronicus: A Biographical Database of Medieval Commentators on Peter Lombard's Sentences*, in *Mediaeval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard: Current Research*, vol. I, ed. G. R. EVANS, Leiden/Boston/Cologne, Brill, 2002.
- MARENBOON, John, *Later medieval philosophy*, London, 1991. (7-35: Teaching and learning in the universities.)
- PILTZ, Anders, *The World of Medieval Learning*, Oxford, 1981.
- ROSEMANN, Philipp W., *Peter Lombard*, Oxford, 2004.
- Science in the Middle Ages*, ed. LINDBERG, David C., Chicago, 1978.
- STEGMÜLLER, Friedrich, *Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, I-II, Würzburg, 1947.
- TUBACH, Frederic C., *Index exemplorum: a handbook of medieval religious tales*, Helsinki, 1981.

---

mert meredek volt. Akkor az első arra jövő vadász megszúrta és megsebesítette, meg akarván ölni. Egy másik vadász is arra jött, és az állatért vetekedve megsebezte magát, és elűzte az első vadászt. Megszabadította és kihúzta a veremből az állatot, és árpát adott neki enni. Miután ezt háromszor, négyszer megtette, az elefánt a háziállata lett, megszerette szabadtérjét és mindenben engedelmességedett neki. Amikor gazdája vért mutatott, rögtön fellelkessedett és harcba indult bárki ellen, és ahová csak gazdája és szabadtérje indította, amint világos is. (A V. Kovács Sándor által összeállított *Temesvári Pelbárt válogatott írásaiban* található fordítás, Bp., 1982, Vásárhelyi Judit ford.)

²⁸ Cassiodorus mondja az elefántról, hogy amikor elvágott fához támaszkodott, és a fa kidőlve úgy elesett, hogy nem tudott feltápáskodni, örökre emlékezett annak az embernek a jótéteményére, aki felsegítette, mivel az ő jóvoltából járhatott újra. Az ő tetszése szerint járt-kelt, akarata szerint szerzett táplálékot, nyújtotta ormányát, minthogy tudta, hogy az ő gondoskodása folytán él. (A V. Kovács Sándor által összeállított *Temesvári Pelbárt válogatott írásaiban* található fordítás, Bp., 1982, Vásárhelyi Judit ford.)